

MAREK PORZYCKI*

UMORZENIE DŁUGÓW W POSTĘPOWANIU UPADŁOŚCIOWYM

I. CEL ODDŁUŻENIA NIEWYPŁACALNEJ OSOBY FIZYCZNEJ I MOŻLIWE SPOSOBY JEGO UKSZTAŁTOWANIA

1. CEL REGULACJI

Podstawowy cel instytucji prawnej umorzenia długów upadłego niezaspokojonych w postępowaniu upadłościowym leży w umożliwieniu mu powrotu do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie¹. Przyjęcie bez wyjątków zasady odpowiedzialności dłużnika na ogólnych zasadach za niezaspokojone należności i dopuszczalności ich egzekucji po zakończeniu postępowania upadłościowego prowadzi niejednokrotnie (wobec wysokości długów i narastających odsetek) do praktycznej niemożności ich spłaty, nawet w wieloletniej perspektywie. Zjawisko to pogłębione jest przez kilka czynników, do których należy praktyka wypowiedania umów kredytowych wskutek opóźnień spłaty poszczególnych rat kredytu, stosowania podwyższonych odsetek karnych i zaspokajania się wierzyciela z zabezpieczeń, prowadzących łącznie niejednokrotnie do faktycznego zrujnowania kredytobiorcy². Rodzi to negatywne skutki dla dłużnika i jego rodziny — traci on jakąkolwiek motywację do podjęcia starań w celu uzyskania dochodów przekraczających minimum socjalne,

* *Polsko-Niemieckie Centrum Prawa Bankowego UJ.*

¹ Zob. Uzasadnienie do projektu ustawy — Prawo upadłościowe i naprawcze, druk sejmowy nr 809 z dnia 22 sierpnia 2002 r., s. 132.

² Por. W. Szpringer: *Upadłość konsumencka — koncepcje i tendencje regulacji*, Prawo Bankowe 2005, nr 1, s. 58–59.

skoro i tak cały jego majątek przekraczający próg zwolnienia od egzekucji przez wiele lat, a może i przez całe życie będzie przeznaczany na zaspokojenie wierzycieli. Jedyną szansą akumulacji środków przekraczających to minimum staje się dla niego ich ukrycie przed wierzycielami, co możliwe jest przy podjęciu pracy „na czarno”, działalności w „szarej strefie” czy wręcz działalności przestępczej³. Pozbawienie dłużnika realnej perspektywy wyjścia z zadłużenia jest więc istotnym czynnikiem kryminogennym⁴. Nie do przecenienia jest także wpływ „pułapki zadłużenia” na sytuację rodziny upadłego, pozbawionej szansy na poprawę warunków życia i (w zależności od środowiska) poddawanej niekiedy ostracyzmowi. Szkodliwość tej sytuacji pogłębia okoliczność, że w „pułapkę zadłużenia” wpadają często młodzi, niedoświadczeni ludzie, mający na utrzymaniu małe dzieci⁵. Bezradność, nieumiejętność funkcjonowania w społeczeństwie mogą one w wielu przypadkach odziedziczyć po rodzicach. Wreszcie, trwałe wykluczenie niewypłacalnych dłużników z normalnego obrotu gospodarczego ma negatywne skutki dla całości gospodarki, eliminując ich chociażby z rynku jako potencjalnych konsumentów. Ograniczenie powyższych negatywnych (a czasem i tragicznych) zjawisk może nastąpić dzięki umożliwieniu dłużnikowi rozpoczęcia pracy na nowo, bez ciężaru zadłużenia (w USA używa się w tym kontekście obrazowego określenia *fresh start*, czyli „nowego początku”⁶). Trzeba przy tym podkreślić, że negatywne skutki zadłużenia występują zarówno w wypadku osób fizycznych będących przedsiębiorcami, jak też osób nieprowadzących działalności gospodarczej (które według prawa polskiego nie mają zdolności upadłościowej). W tej drugiej grupie skalę problemu zwiększają ciągle rosnące rozmiary kredytowania przez banki wydatków na konsumpcję. Dlatego w większości porządków prawnych przewidujących instytucję oddłużenia osób fizycznych wprowadzono taką możliwość także dla osób niebędących przedsiębiorcami, przyznając im zdolność upadłościową, czy też wprowadzając szczególne postępowanie oddłużeniowe dla konsumentów.

Ubočnym skutkiem instytucji oddłużenia (zwłaszcza jej zastosowania do konsumentów) jest zmuszenie banków do ostrożniejszej polityki kredytowej, w szczególności staranniejszego badania zdolności kredytowej kredytobiorców.

³ Por. F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Zakamycze 2003, s. 941 (teza 1 do art. 369).

⁴ Por. uzasadnienie nieuchwalonego projektu ustawy o przeciwdziałaniu niewypłacalności osoby fizycznej oraz upadłości konsumenckiej z dnia 22 grudnia 2003 r., druk sejmowy nr 2668.

⁵ Do takiego wniosku doprowadziły badania przeprowadzone w Niemczech; por. H. Vallender (w:) W. Uhlenbruck (red.): *Insolvenzordnung. Kommentar*, München 2003, s. 2767 (nb 11 w uwagach poprzedzających § 286). Można przypuszczać, że sytuacja w Polsce nie odbiega znacząco od tego obrazu, a z biegiem lat będzie się do niego jeszcze bardziej zbliżać.

⁶ O związanych z tym ogólnych założeniach amerykańskiego prawa upadłościowego zob. B.E. Blum: *Bankruptcy and Debtor/Creditor*, 2 wyd., New York 1999, s. 97–98.

2. MOŻLIWE SPOSOBY UKSZTAŁTOWANIA ZWOLNIENIA Z RESZTY DŁUGÓW

Przed omówieniem polskiej regulacji umorzenia zobowiązań upadłego warto pokrótce przyrzeć się podstawowym zasadom analogicznych regulacji w niektórych obcych porządkach prawnych. Podkreślić należy różnorodność stosowanych rozwiązań, co pozostawia szerokie pole dla porównywania zalet i wad ich poszczególnych elementów.

W USA oddłużenie (*discharge*) upadłego i umożliwienie mu podjęcia na nowo funkcjonowania w gospodarce stało się w praktyce główną funkcją postępowania upadłościowego⁷. Zwolnienie upadłego z reszty długów możliwe jest w postępowaniach przewidzianych w rozdziale 7 („klasyczna” upadłość likwidacyjna) oraz rozdziałach 11, 12 i 13 (różne formy postępowań sanacyjnych) Bankruptcy Code⁸. Co do zasady możliwe jest oddłużenie wyłącznie osób fizycznych (wyjątkiem jest rozdział 11 dopuszczający również oddłużenie osób prawnych w procedurze przypominającej układ). Szczegóły procedury różnią się w zależności od rozdziału Bankruptcy Code. Cechą wspólną jest wyłączenie określonych zobowiązań z zakresu oddłużenia, jak i wyłączenie możliwości oddłużenia w razie określonych zachowań dłużnika wskazujących na jego nierzetelność czy nieuczciwość. Wskutek oddłużenia nie dochodzi do wygaśnięcia długów upadłego, natomiast wstrzymanie ich egzekucji w czasie postępowania upadłościowego przekształca się w stały zakaz ich dochodzenia. Bezskuteczne są zarówno umowne klauzule wykluczające poddanie określonych należności oddłużeniu, jak i późniejsze umowne potwierdzenie przez dłużnika odpowiedzialności za daną należność. Dopuszczalna jest natomiast spłata przez dłużnika należności będącej przedmiotem oddłużenia, o ile spłata ta jest dobrowolna (bez żadnego nacisku ze strony wierzyciela). Zwolnienie z reszty długów następuje przeważnie z mocy orzeczenia sądu kończącego postępowanie upadłościowe i nie wymaga dodatkowej procedury. Wyjątkiem jest rozdział 13 (znajdujący zastosowanie do osób fizycznych ze stałymi dochodami) przewidujący oddłużenie po przeprowadzeniu szczególnej procedury obejmującej przyjęcie i wykonanie planu częściowej spłaty należności w ciągu określonego okresu (przypominającej nieco układ w prawie polskim).

W prawie francuskim możliwość oddłużenia niewypłacalnej osoby fizycznej różni się znacznie w zależności od tego, czy chodzi o przedsiębiorcę podlegającego postępowaniom zbiorowym (*procédures collectives* — odpowiadają postępowaniu upadłościowemu) uregulowanym w księdze VI kodeksu handlowego (Code de commerce), czy też o osobę fizyczną niebędącą przedsiębiorcą, która może skorzystać

⁷ Por. M.J. Herbert: *Understanding Bankruptcy*, New York–San Francisco 1995, s. 1 i n.

⁸ Zob. bliżej B.E. Blum: *Bankruptcy and Debtor/Creditor*, *op. cit.*, s. 469 i n.

z procedury uregulowania nadmiernego zadłużenia przewidzianej w art. L. 331–1 i n. kodeksu prawa konsumenckiego (Code de consommation).

Przepisy prawa upadłościowego przewidują, iż po zakończeniu likwidacji upadłościowej wierzyciele co do zasady nie odzyskują utraconego z momentem wszczęcia postępowania uprawnienia do egzekwowania swoich wierzytelności (art. L. 643–11 C.com.). Oddłużenie następuje zatem w zasadzie automatycznie (bez potrzeby szczególnego postanowienia sądu). Nie prowadzi ono jednak do wygaśnięcia wierzytelności — stają się one zobowiązaniami naturalnymi⁹, wierzyciel traci możliwość ich dochodzenia. Oddłużenie jest przy tym wyłączone w określonych przypadkach związanych ogólnie z nierzetelnością czy nieuczciwością dłużnika.

W przeciwieństwie do prawa polskiego postępowanie upadłościowe (a zatem także oddłużenie w tym postępowaniu) dostępne jest dla wszystkich przedsiębiorców, niezależnie od posiadania majątku wystarczającego na pokrycie kosztów postępowania. W razie braku takiego majątku (ubóstwo masy), postępowanie finansowe jest zaliczki wykładanej przez Skarb Państwa (art. L. 662–3 C.com.).

Osoby fizyczne niebędące przedsiębiorcami mogą natomiast skorzystać z postępowania oddłużeniowego przed komisjami do spraw nadmiernego zadłużenia osób fizycznych¹⁰. Postępowanie to cechuje się szczególnym naciskiem na próby rozwiązania kwestii zadłużenia w drodze porozumienia z wierzycielami względnie udzielenia dłużnikowi różnych ulg (np. przedłużenie terminu płatności, rozłożenie na raty) bez umarzania długów. Umorzenie długów wbrew woli wierzycieli może nastąpić (decyzją komisji) jedynie w razie braku majątku dłużnika pozwalającego na choćby częściowe zaspokojenie wierzycieli, utrzymującego się przez okres trzech lat zawieszenia wymagalności należności (art. L. 331–7–1 C.cons.). W przeciwieństwie do rozwiązania przyjętego w postępowaniu upadłościowym, oddłużenie „konsumenckie” prowadzi do wygaśnięcia objętych nim należności.

W prawie niemieckim¹¹ oddłużenie niewypłacalnej osoby fizycznej (*Restschuldbefreiung*, § 286 i n. InsO¹²) odbywa się na jej wniosek w ramach postępowania upadłościowego (*Insolvenzverfahren*). Możliwość oddłużenia jest uzależniona od kryteriów związanych z uczciwością dłużnika i wykluczeniem nadużycia przez niego tej instytucji prawnej (§ 290 InsO). Spełniający te kryteria dłużnik nie podlega automatycznemu oddłużeniu, zostaje jedynie postanowieniem sądu dopuszczony do dalszej części postępowania. Polega ono na trwającej przez okres 6 lat cesji (odpowiednie oświadczenie o cesji dłużnik musi dołączyć do wniosku o oddłużenie) podlegającej

⁹ B. Soinnie: *Traité des procédures collectives*, 2 wyd., Paris 1995, s. 2078, nb 2522.

¹⁰ Zob. też A. Kozłowska-Szczerba, M. Porzycki, P. Tereszkiwicz, A. Waclawik: *Postępowania zbiorowe w przypadku niewypłacalności dłużnika* (w:) A. Machowska, K. Wojtyczek (red.): *Prawo francuskie*, t. I, s. 409–410, 440–447.

¹¹ Por. P. Tereszkiwicz: *Postępowania upadłościowe i oddłużeniowe dla konsumentów w Stanach Zjednoczonych i niektórych krajach europejskich*, cz. 2, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2000, nr 3, s. 27.

¹² *Insolvenzordnung*, ustawa z dnia 5 października 1994 r., weszła w życie z dniem 1 stycznia 1999 r.

zajęciu części dochodów dłużnika na rzecz powiernika, którego zadaniem jest przeznaczenie uzyskanych w ten sposób środków dla zaspokojenia wierzycieli. W czasie trwania cesji dłużnik ograniczony jest ponadto szeregiem ograniczeń i obowiązków mających na celu zapewnienie uczciwego i rozsądnego gospodarowania przez niego swoją pracą i uzyskanym dochodem (stąd używana niekiedy nazwa tzw. okresu dobrego zachowania — *Wohlverhaltensperiode*). Dopiero z upływem tego okresu, o ile dłużnik rzetelnie wykonywał wszystkie obowiązki, sąd wydaje postanowienie o oddłużeniu.

Postępowanie oddłużeniowe jest dostępne zarówno dla przedsiębiorców, jak i konsumentów. W przypadku konsumentów jest ono poprzedzane szczególnym postępowaniem upadłościowym (§ 304 i n. InsO) mającym na celu rozwiązanie kwestii zadłużenia w porozumieniu z wierzycielami. W razie powodzenia tego postępowania (co jest korzystniejsze dla dłużnika) odpada potrzeba prowadzenia właściwego postępowania oddłużeniowego przewidzianego w § 286 i n. InsO.

Ze względu na długotrwałość i związane z nim koszty (wynagrodzenie powiernika) przewidziane w InsO postępowanie oddłużeniowe było mocno krytykowane. Pod wpływem tej krytyki wprowadzono pewne zmiany (skrócenie „okresu dobrego zachowania” z 7 na 6 lat, wprowadzenie regulacji § 4a i n. InsO przewidującej pomoc państwa w przypadku niemożności pokrycia kosztów postępowania z majątku dłużnika), co nie zmienia jednak faktu, że postępowanie oddłużeniowe w wersji niemieckiej jest postępowaniem relatywnie drogim i uciążliwym dla dłużnika. Pomimo tych wad cieszy się ono w praktyce sporą popularnością. W dalszym ciągu trwa ożywiona dyskusja nad projektami jego reformy.

W specyficzny sposób rozwiązano kwestię dalszej gospodarczej egzystencji upadłej osoby fizycznej w prawie szwajcarskim¹³. Nie przewiduje ono oddłużenia upadłego po przeprowadzeniu postępowania upadłościowego. Dłużnikowi zapewnia się jednak możliwość życia na godnym poziomie przez ograniczenie możliwości dochodzenia należności przez jego wierzycieli z czasu postępowania upadłościowego do tzw. nowego majątku uzyskanego przez niego po zakończeniu postępowania upadłościowego (art. 265 ust. 2 SchKG¹⁴). Powszechnie przyjęta wykładnia tego pojęcia zakłada pozostawienie dłużnikowi środków wystarczających na życie na poziomie właściwym dla jego środowiska, co istotnie wykracza poza zaspokojenie najważniejszych potrzeb¹⁵.

Na powyższym tle polska regulacja cechuje się o wiele węższym zakresem, niskim stopniem sformalizowania (zwłaszcza w porównaniu z niemiecką), a jednocześnie daleko idącą elastycznością i pozostawieniem sądom szerokiego zakresu uznania.

¹³ Zob. bliżej F. Zoll: *Czy szwajcarskie prawo upadłościowe powinno być wzorem dla polskiego ustawodawcy?*, *Studia Prawnicze* 2002, z. 1, s. 139–141.

¹⁴ Bundesgesetz über Schuldbetreibung und Konkurs, ustawa z dnia 11 kwietnia 1889 r.

¹⁵ K. Amonn, D. Gasser: *Grundriss des Schuldbetreibungs- und Konkursrechts*, Bern 1997, s. 396.

Charakterystyczna jest zwłaszcza jej stosunkowo mała szczegółowość (co wynika choćby z ograniczenia jej do dwóch artykułów Prawa upadłościowego i naprawczego). Praktyka jej stosowania zależy zatem w znacznym zakresie od sądów, co może się okazać zaletą albo wadą tych przepisów. Wobec jej ogólnikowości konieczne staje się bowiem uzupełnienie pewnych kwestii w drodze wykładni. Wydaje się przy tym, że z uwagi na pewne podobieństwa celów obu instytucji, możliwe jest stosowanie w pewnych przypadkach ostrożnej analogii ze znacznie bardziej rozbudowanych przepisów o układzie.

II. REGULACJA ODDŁUŻENIA UPADŁEGO W ART. 369–370 PRAWA UPADŁOŚCIOWEGO I NAPRAWCZEGO

3. ZAKRES ZASTOSOWANIA INSTYTUCJI ODDŁUŻENIA

Umorzenie zobowiązań upadłego jest dopuszczalne tylko w stosunku do osoby fizycznej, w postanowieniu o zakończeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku upadłego (art. 369 ust. 1 pr.up.n.). Dodatkowo, możliwość taka zachodzi przy postanowieniu o zakończeniu postępowania upadłościowego wydawanym po uprawomocnieniu się postanowienia zatwierdzającego układ likwidacyjny (art. 293 ust. 1 zd. 2 pr.up.n.).

Powyższe ukształtowanie zakresu zastosowania instytucji oddłużenia oznacza, że jest on uwarunkowany w pierwszym rzędzie zdolnością upadłościową i przesłankami ogłoszenia upadłości, w następnej zaś kolejności możliwością przeprowadzenia postępowania (co do zasady obejmującego likwidację majątku dłużnika) aż do jego zakończenia.

Uzależnienie możliwości oddłużenia od zdolności upadłościowej (art. 5–9 pr.up.n.) oznacza, że mogą z niej skorzystać następujące osoby fizyczne:

- przedsiębiorcy w rozumieniu art. 5 ust. 2 pr.up.n.¹⁶, z wyjątkiem osób prowadzących gospodarstwo rolne (art. 6 pkt 5 pr.up.n.);
- wspólnicy osobowych spółek handlowych ponoszących odpowiedzialność za zobowiązania spółki bez ograniczenia całym swoim majątkiem (a zatem nie dotyczy to komandytariuszy w spółkach komandytowych i akcjonariuszy w spółkach komandytowo–akcyjnych; art. 5 ust. 3 pkt 2 pr.up.n.);

¹⁶ Definicja przedsiębiorcy przewidziana w Prawie upadłościowym i naprawczym jest autonomiczna i niezależna od wymogów przewidzianych ustawą o swobodzie działalności gospodarczej; tak F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, *op. cit.*, s. 29 (teza 4 do art. 5). Kategoria ta obejmuje zatem także osoby prowadzące faktycznie działalność gospodarczą pomimo niespełnienia obowiązku zgłoszenia do ewidencji działalności gospodarczej (co potwierdzono dodatkowo w art. 9 pr.up.n.).

- wspólnicy (partnerzy) spółek partnerskich, bez względu na zakres ich odpowiedzialności za zobowiązania spółki (art. 5 ust. 3 pkt 3 pr.up.n.);
- osoby, które były wcześniej przedsiębiorcami, a od dnia ich wykreślenia z ewidencji działalności gospodarczej upłynął okres krótszy niż rok (art. 8 pr.up.n.).

Z uwagi na cel instytucji umorzenia długów w postępowaniu upadłościowym należy natomiast przyjąć, że instytucja ta nie znajduje zastosowania w razie postępowania upadłościowego prowadzonego po śmierci przedsiębiorcy (art. 7 pr.up.n.), a także w przypadku, gdy upadły zmarł przed zakończeniem postępowania upadłościowego. Oddłużenie osoby zmarłej mija się z celem, gdyż jej spadkobiercy mogą uchylić się od odpowiedzialności za długi spadkowe w o wiele prostszy sposób składając oświadczenie o odrzuceniu spadku.

Ograniczenie zdolności upadłościowej do przedsiębiorców oznacza, iż prawo polskie nie przewiduje tzw. upadłości konsumenckiej. Osoba niemająca zdolności upadłościowej nie ma zatem żadnej możliwości uzyskania umorzenia swoich długów. Niezależnie od oceny kwestii zakresu zdolności upadłościowej w kontekście celów postępowania (głównym z nich jest zaspokojenie wierzycieli), skutek ten należy ocenić negatywnie. Wobec stale zwiększającego się zadłużenia gospodarstw domowych¹⁷ korzystających coraz częściej z chętnie oferowanych przez banki i sprzedawców kredytów i pożyczek na cele konsumpcyjne liczba konsumentów wpadających w „pułapkę zadłużenia” rośnie i będzie się dalej zwiększała. Można zaryzykować tezę, że skala i społeczne skutki tego problemu¹⁸ są na dłuższą metę nawet groźniejsze niż skutki zadłużenia przedsiębiorców. Problem ten nie umknął zresztą uwadze twórców Prawa upadłościowego i naprawczego. Nie wykluczając potrzeby wprowadzenia upadłości konsumenckiej w przyszłości, jako rozstrzygający obecnie argument przyjęli oni jednak, iż przyznanie zdolności upadłościowej wszystkim osobom fizycznym doprowadziłoby do nadmiernego obciążenia sądów upadłościowych¹⁹. Ocena taka nie oznacza jednak uznania problemu za niedoniosły ani też nie usuwa problemów natury konstytucyjnej (zob. niżej).

Wykluczenie możliwości oddłużenia konsumentów mogłoby teoretycznie rodzić problem fikcyjnej działalności gospodarczej — uzyskiwania wpisu do ewidencji działalności gospodarczej w celu uzyskania zdolności upadłościowej i możliwości oddłu-

¹⁷ Chociaż ogólny poziom zadłużenia gospodarstw domowych długo jeszcze nie osiągnie w Polsce wartości właściwych dla „starych” państw członkowskich Unii Europejskiej; zob. M. Penczar, B. Lepczyński, E. Gostomski: *Zadłużenie konsumentów w bankach i instytucjach finansowych*, raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk, kwiecień 2005 r. (dostępny na stronie <http://www.ibngr.pl/obszary-bankowosc-projekty.htm>, przeglądana 30 stycznia 2006 r.).

¹⁸ Por. przedstawienie mechanizmów popadania w nadmierne zadłużenie (w:) M. Penczar, B. Lepczyński, E. Gostomski: *Zadłużenie konsumentów...*, *op. cit.*, raport IBnGR, s. 54 i n. Por. też uzasadnienie projektu ustawy o przeciwdziałaniu niewypłacalności osoby fizycznej oraz upadłości konsumenckiej, druk sejmowy nr 2668.

¹⁹ Uzasadnienie do projektu ustawy — Prawo upadłościowe i naprawcze, druk sejmowy nr 809, s. 132.

żenia. Problem ten będzie miał zapewne małe znaczenie praktyczne wobec ostrożnego stosowania instytucji oddłużenia przez sądy, a w związku z tym brakiem istotnego prawdopodobieństwa uzyskania oddłużenia. Niezależnie od tego, należy pamiętać, iż pojęcie przedsiębiorcy przewidziane w art. 5 ust. 2 pr.up.n. na użytek oceny zdolności upadłościowej nie jest tożsame z pojęciem przedsiębiorcy w rozumieniu ustawy o swobodzie działalności gospodarczej (choć pojęcie działalności gospodarczej z art. 2 u.s.d.g. ma niewątpliwie pomocnicze znaczenie dla ustalenia znaczenia pojęcia działalności gospodarczej z art. 5 ust. 2 pr.up.n.). Osoba fizyczna nieprowadząca rzeczywistej działalności gospodarczej, a jedynie wpisana do ewidencji nie będzie zatem przedsiębiorcą w rozumieniu art. 5 ust. 2 pr.up.n. i nie będzie miała zdolności upadłościowej. Inaczej należy ocenić przypadek podjęcia rzeczywistej działalności gospodarczej przez osobę już wcześniej zadłużoną. Osoba taka będzie mogła (a nawet, zgodnie z art. 21 ust. 1 pr.up.n., będzie do tego zobowiązana) złożyć wniosek o ogłoszenie upadłości na zasadach ogólnych, a zatem będzie także uprawniona do złożenia wniosku o umorzenie zobowiązań niezaspokojonych w postępowaniu upadłościowym. Zarówno postępowanie upadłościowe, jak i ewentualne umorzenie reszty zobowiązań obejmie przy tym wszystkie jej długi, niezależnie od tego, czy są one związane z podjętą przez nią działalnością gospodarczą. Znajdą jednak rzecz jasna zastosowanie przewidziane w art. 369 ust. 1 pr.up.n. przesłanki oddłużenia, przy czym w praktyce najistotniejszy będzie w tym przypadku wymóg, aby niewypłacalność była następstwem wyjątkowych i niezależnych od upadłego okoliczności oraz zachowanie dwutygodniowego terminu do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości (art. 369 ust. 1 pkt 2 w zw. z art. 373 ust. 1 pkt 1 w zw. z art. 21 ust. 1 pr.up.n.). Brak jest też w takim przypadku odstępstwa od przewidzianej w art. 370 ust. 1 pr.up.n. uznaniowości rozstrzygnięcia sądu i jej kryteriów (zob. niżej). Można zresztą przypuszczać, że sądy nie będą zbyt skore do umarzania należności osobom, które specjalnie w tym celu podjęły działalność gospodarczą, nawet jeśli formalnie spełnią one przesłanki oddłużenia. Ponadto, świadome zaciąganie przez taką osobę w ramach podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej nowych długów, pomimo iż zamierzała ona złożyć wniosek o ogłoszenie upadłości i o oddłużenie w postępowaniu upadłościowym, może rodzić jej odpowiedzialność deliktową wobec nowych wierzycieli. W przypadku uzyskania przez dłużnika oddłużenia wierzyciele ci mogą zatem nabyć do niego roszczenie o naprawienie poniesionej przez nich w ten sposób szkody. Powyższe okoliczności wskazują na to, iż podejmowanie przez zadłużonych nieprzedsiębiorców działalności gospodarczej specjalnie w celu uzyskania zdolności upadłościowej i możliwości zwolnienia z reszty długów jest możliwością wysoce hipotetyczną.

Oddłużenie osoby fizycznej w postępowaniu upadłościowym jest zależne od wcześniejszego przeprowadzenia postępowania upadłościowego, a zatem od spełnienia przez nią przesłanek ogłoszenia upadłości. Oczywistą przesłanką jest niewy-

płacalność (art. 10 pr.up.n.) polegająca w przypadku osób fizycznych na niewykonaniu ich wymagalnych zobowiązań (art. 11 ust. 1 pr.up.n.). Istotnym ograniczeniem możliwości oddłużenia w postępowaniu upadłościowym jest przy tym przepis art. 13 pr.up.n. nakazujący oddalenie wniosku o ogłoszenie upadłości w razie tzw. ubóstwa masy, czyli w sytuacji, gdy majątek niewypłacalnego dłużnika nie wystarcza na zaspokojenie kosztów postępowania²⁰. Zakres zastosowania tego przepisu jest istotnie szerszy, niż wynikałoby to z jego dosłownego brzmienia, gdyż powszechnie uważa się, że zgodnie z art. 342 ust. 1 pkt 1 pr.up.n. koszty postępowania posiadają równe pierwszeństwo z szeregiem innych, częstokroć wysokich należności pierwszej kategorii (w tym z należnościami ze stosunku pracy), a zatem są z nimi zaspokajane proporcjonalnie w wypadku braku środków pozwalających na zaspokojenie ich wszystkich (art. 343 ust. 1 pr.up.n.)²¹. Oznacza to, że niemożność zaspokojenia wszystkich należności pierwszej kategorii prowadzi tym samym do niemożności pokrycia kosztów postępowania²². Skutek przepisu art. 13 pr.up.n. dla zastosowania oddłużenia w postępowaniu upadłościowym jest paradoksalny — przepis ten prowadzi bowiem do wykluczenia możliwości oddłużenia najuboższych dłużników, których majątek nie wystarcza na pokrycie kosztów postępowania upadłościowego (i pozostałych należności pierwszej kategorii). Wykluczenie to jest całkowite, gdyż zgodnie z art. 32 ust. 1 pr.up.n. dłużnik nie może uzyskać zwolnienia od kosztów sądowych w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości. Dłużnik pragnący uzyskać oddłużenie musi zatem mieć co najmniej 1000 zł na uiszczenie opłaty sądowej od wnios-

²⁰ Szczególną formę ubóstwa masy stanowi obciążenie majątku dłużnika zabezpieczeniami rzeczowymi do tego stopnia, iż jego pozostały majątek nie wystarcza na zaspokojenie kosztów postępowania (art. 13 ust. 2 pr.up.n.). Postępowanie upadłościowe wszczyna się natomiast w sytuacji, gdy majątek wystarczający na pokrycie kosztów można uzyskać dzięki bezskuteczności lub w drodze zaskarżenia czynności dłużnika lub zabezpieczeń obciążających jego majątek (art. 13 ust. 3 pr.up.n.).

²¹ Tak w zdecydowanej większości literatura; zob. D. Altman: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Warszawa 1936, s. 363 (tezy do art. 204); F. Zoll, A. Kraft, M. Thurner: *Polnisches Insolvenzrecht*, Wien 2002, s. 104; Th. Paintner: *Die Insolvenz des Unternehmers in Polen*, Frankfurt am Main 2003, s. 105; M. Głabas: *Kwalifikowanie i zaspokajanie wierzytelności w postępowaniu upadłościowym*, Prawo Spółek 1997, nr 2, s. 25; D. Czajka: *Przedsiębiorstwo w kryzysie. Upadłość lub układ*, Warszawa 1999, s. 19–20; podobnie również M. Allerhand: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Bielsko–Biała 1991, s. 470–471 (teza 1 do art. 205); J. Korzonek: *Prawo upadłościowe i prawo o postępowaniu układowym. Komentarz*, Kraków 1935 (reprint: Wrocław 1992), s. 643 (tezy do art. 204); S. Cieślak: *Podział funduszy masy upadłości*, Warszawa 2000, s. 55–56, 251–253. Odmiennie T. Kohorewicz: *Umorzenie postępowania upadłościowego*, Prawo Spółek 1998, nr 3, s. 39, który już na tle Prawa upadłościowego z 1934 r., wskazując na *ratio legis* art. 11, 13, 111 i 217 pr.up., przyjął w drodze wykładni systemowej obowiązek zaspokojenia kosztów postępowania w pierwszej kolejności, z pierwszeństwem w stosunku do pozostałych należności pierwszej kategorii. Por. też D. Kłodnicki: *Podział funduszy masy upadłości*, Prawo Spółek 1998, nr 10, s. 35.

²² Podstawą dla przyjęcia odmiennego poglądu i uprzywilejowania kosztów postępowania upadłościowego w stosunku do pozostałych należności pierwszej kategorii może być przepis art. 343 ust. 2 pr.up.n. Przyjęto jednak, iż wprowadza on jedynie wyjątek od wymogu zgody sędziego–komisarza na zaspokojenie należności pierwszej kategorii poza podziałem masy; tak A. Jakubecki (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, *op. cit.*, s. 890 (teza 5 do art. 343); podobnie (z powołaniem się na A. Jakubeckiego) S. Cieślak: *Fundusze masy...*, *op. cit.*, s. 94 (nb 6 do art. 343). Stanowisko to uważam za wątpliwe, dokładna analiza tej kwestii wykracza jednak poza temat niniejszego opracowania, w którym przedstawiam skutki przyjęcia poglądu większościowego.

ku o ogłoszenie upadłości (zgodnie z art. 74 pkt 1 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych), o ile wniosku takiego nie złoży inny uprawniony, oraz dodatkowo majątek wystarczający na pokrycie wszystkich należności pierwszej kategorii. Całkowite wyłączenie zastosowania instytucji oddłużenia w stosunku do osób niespełniających tego kryterium majątkowego budzi wątpliwości natury konstytucyjnej (zob. niżej).

Dla możliwości zastosowania instytucji oddłużenia upadłego nie wystarcza samo spełnienie przesłanek ogłoszenia upadłości w chwili orzekania w przedmiocie ogłoszenia upadłości. Ograniczenie tej możliwości w art. 369 pr.up.n. do postanowienia o zakończeniu postępowania upadłościowego (zgodnie z art. 368 pr.up.n. wydawanym po wykonaniu ostatecznego planu podziału lub wyjątkowo w razie pełnego zaspokojenia wszystkich wierzycieli) oznacza, iż przez cały czas trwania postępowania konieczne jest utrzymywanie się majątku masy na poziomie zapewniającym pokrycie jego kosztów (oraz, z przyczyny przedstawionej powyżej, innych należności pierwszej kategorii). W przeciwnym bowiem wypadku sąd obowiązany jest zgodnie z art. 361 pkt 1 pr.up.n. (stanowiącym odpowiednik art. 13 pr.up.n.) umorzyć postępowanie upadłościowe, co stanowi inną od zakończenia zgodnie z art. 368 pr.up.n. formę ukończenia postępowania i wyklucza orzeczenie przez sąd umorzenia niezaspokojonych długów. Do umorzenia postępowania prowadzi również sytuacja, w której majątek dłużnika wystarcza co prawda na koszty postępowania (i inne należności pierwszej kategorii), ale na zaspokojenie kosztów brak jest płynnych środków, a zobowiązani do tego wierzyciele nie złożyli w odpowiednim terminie zaliczki na koszty (art. 361 pkt 2 pr.up.n.). Wreszcie, zgodnie z art. 361 pkt 3 pr.up.n., postępowanie upadłościowe umarza się, jeżeli żądają tego wszyscy wierzyciele, którzy zgłosili swoje wierzytelności. Obie powyższe przesłanki umorzenia wskazują dobitnie na okoliczność, że postępowanie upadłościowe prowadzi się w pierwszym rzędzie w interesie wierzycieli, a ewentualne oddłużenie upadłego może jedynie stanowić jego uboczny cel. Druga z nich daje przy tym wierzycielom możliwość zablokowania oddłużenia upadłego przez żądanie umorzenia postępowania upadłościowego. Konieczne jest w tym celu zgodne współdziałanie wszystkich wierzycieli, którzy zgłosili swoje wierzytelności. Rozwiązanie dające wierzycielom taką możliwość należy ocenić krytycznie jako chyba niezamierzoną lukę w ustawie.

Umorzenie długów upadłego przewidziane w art. 369–370 pr.up.n. znajduje zastosowanie co do zasady tylko w postępowaniu upadłościowym obejmującym likwidację majątku upadłego. Ograniczenie to znajduje uzasadnienie w zbliżonych do pewnego stopnia celach instytucji układu w postępowaniu upadłościowym. Układ ma na celu raczej utrzymanie i sanację przedsiębiorstwa upadłego, podczas gdy oddłużenie koncentruje się na samej jego osobie i uzasadnione jest w większej mierze względami natury humanitarnej. W obu przypadkach pojawia się jednak w tle dążenie do umożliwienia upadłemu podjęcia na nowo normalnego funkcjonowania (*fresh*

start). W postępowaniu upadłościowym toczącym się z możliwością zawarcia układu kwestia zadłużenia upadłego rozwiązywana jest co do zasady w układzie, brak jest zatem potrzeby dla stosowania instytucji oddłużenia. Wyjątkiem jest przypadek zawarcia układu likwidacyjnego, w którym wierzyciele podejmą jedynie decyzję w kwestii sposobu podziału majątku masy nie rozwiązując kwestii niezaspokojonych należności. W przypadku takim sąd może orzec o umorzeniu zobowiązań upadłego w postanowieniu o zakończeniu postępowania upadłościowego (wydawany po uprawomocnieniu się zatwierdzenia układu) na podstawie odesłania przewidzianego w art. 293 ust. 1 pr.up.n.

Wspomniane powyżej skoncentrowanie celów oddłużenia na osobie upadłego uzasadnia ograniczenie możliwości umorzenia należności do upadłego będącego osobą fizyczną. W przypadku osób prawnych albo innych jednostek organizacyjnych upadłość likwidacyjna powinna co do zasady prowadzić do ustania bytu prawnego upadłego. Jeżeli ustanie jego bytu prawnego nie jest potrzebne z uwagi na możliwość sanacji jego przedsiębiorstwa, zastosowanie znajduje instytucja układu.

Dodatkowe ograniczenie zakresu zastosowania instytucji oddłużenia przewiduje art. 370 ust. 3 pr.up.n. Przepis ten ma na celu zagwarantowanie przestrzegania zasady, że umorzenie reszty długów jest możliwością wyjątkową, której nie można nadużywać²³. Uzależnia on możliwość oddłużenia od upłynięcia (przed ogłoszeniem upadłości) co najmniej 10 lat od zakończenia poprzedniego postępowania upadłościowego lub oddalenia wniosku o ogłoszenie upadłości z powodu ubóstwa masy. Na tle powyższego celu rozwiązanie to wydaje się zbyt restryktywne, zwłaszcza w kontekście okoliczności, iż co do zasady dłużnika nadal obciążają należności niezaspokojone w poprzednim postępowaniu upadłościowym. Może to powodować, że wielokrotnie (każdorazowo po uzyskaniu majątku wystarczającego na pokrycie kosztów postępowania) powtarzać się będzie sytuacja, w której będzie on zobowiązany do złożenia wniosku o ogłoszenie swojej upadłości (art. 21 ust. 1 w zw. z art. 13 pr.up.n.), co pozbawiłoby go trwale możliwości uzyskania oddłużenia. Dlatego bardziej wskazane wydaje się powiązanie zakazu oddłużenia z uprzednim skorzystaniem z tej instytucji, a nie ogólnie z uprzednią upadłością lub ubóstwem masy. Ocena przypadku uprzedniej upadłości lub ubóstwa masy mogłaby zostać pozostawiona uznaniu sądu orzekającego o umorzeniu.

4. PRZESŁANKI ODDŁUŻENIA

Osoby fizyczne spełniające powyższe kryteria związane z zakresem zastosowania instytucji umorzenia reszty długów w postępowaniu upadłościowym muszą

²³ F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, op. cit., s. 949 (teza 7 do art. 370).

ponadto spełnić przesłanki określone w art. 369 ust. 1 pr.up.n. związane z (najogólniej rzecz biorąc) ich uczciwością i rzetelnością.

Pierwszą z tych przesłanek jest wymóg, aby niewypłacalność była następstwem wyjątkowych i niezależnych od upadłego okoliczności. W literaturze zwrócono uwagę na okoliczność, iż identyczny wymóg przewidziano dla ustanowienia zarządu własnego upadłego w upadłości układowej (art. 76 ust. 1 pr.up.n.)²⁴. Przesłankę tę przejęto z art. 1 Prawa układowego z 1934 r. (obowiązującego do 2003 r.), który uzależniał od jej spełnienia możliwość wszczęcia postępowania układowego. W literaturze przyjmuje się, że chodzi tu o okoliczności, na powstanie których dłużnik nie miał żadnego wpływu, ani niebędące wynikiem jego niedbalstwa, przy czym w normalnym toku rzeczy niepodobna było wymagać od niego wzięcia ich pod uwagę. Jako przykłady można wymienić tu sytuacje natury ogólnej (jak klęskę żywiołową czy nagłe i nieprzewidywalne pogorszenie koniunktury), jak i zdarzenia dotyczące swoimi skutkami samego upadłego (pożar, awaria czy kradzież jego majątku)²⁵. Na tle Prawa układowego z 1934 r. wykształciła się liberalna praktyka dość szerokiej interpretacji tego wymogu prowadząca do szerokiego dopuszczania do układu. Obecnie jest jeszcze za wcześnie, aby stwierdzić, czy praktyka ta będzie kontynuowana przez sądy w odniesieniu do instytucji umorzenia reszty długów upadłego.

Kolejnym warunkiem dopuszczalności umorzenia reszty długów upadłego jest brak podstaw do zastosowania sankcji przewidzianych w art. 373–377 pr.up.n. (art. 369 ust. 1 pkt 2 pr.up.n.). Jeżeli przed chwilą rozstrzygnięcia o umorzeniu zobowiązań upadłego nie zostało wydane przewidziane tymi przepisami prawomocne orzeczenie o pozbawieniu upadłego prawa prowadzenia działalności gospodarczej i innych praw, o których mowa w art. 373 ust. 1 pr.up.n., ocena kwestii istnienia przesłanek przewidzianych w tych przepisach wchodzi w zakres kognicji sądu rozstrzygającego w sprawie umorzenia²⁶. Upřednie prawomocne postanowienie o pozbawieniu prawa prowadzenia działalności gospodarczej i innych praw, o których mowa w art. 373 ust. 1 pr.up.n., wiąże natomiast sąd wykluczając możliwość orzeczenia umorzenia zobowiązań upadłego (art. 365 k.p.c.)²⁷.

Ostatnią z przesłanek przewidzianych w art. 369 ust. 1 pr.up.n. jest rzetelne wykonywanie przez upadłego obowiązków nałożonych na niego w postępowaniu upadłościowym. Przesłanka ta pokrywa się w znacznej mierze z przesłanką braku podstaw do zastosowania sankcji przewidzianych w art. 373 i n. pr.up.n., gdyż nie-

²⁴ *Ibidem*, s. 943 (teza 11 do art. 369).

²⁵ *Ibidem*, s. 198 (teza 4 do art. 76); S. Gurgul: *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, 5 wyd., Warszawa 2004, s. 931 (nb 4 do art. 369); M. Allerhand: *Prawo o postępowaniu układowym. Komentarz*, Bielsko-Biała 1991, s. 16–17 (teza 3 do art. 1); J. Korzonek: *Prawo upadłościowe i prawo o postępowaniu układowym, op. cit.*, s. 751–752 (tezy do art. 1 pr.ukł.).

²⁶ Tak zgodnie F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, *op. cit.*, s. 944 (teza 13 do art. 369); S. Gurgul: *Prawo upadłościowe i naprawcze, op. cit.*, s. 931 (nb 5 do art. 369).

²⁷ F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, *op. cit.*, s. 944 (teza 13 do art. 369).

rzetelne wykonywanie obowiązków będzie zarazem w większości wypadków zachowaniem określonym w art. 373 ust. 1 pkt 2 lub 4 pr.up.n. Należy jednak uznać, że art. 369 ust. 1 pkt 3, wymagając rzetelnego wykonywania obowiązków, przewiduje nieco ostrzejsze kryteria niż art. 373 ust. 1 pkt 4 pr.up.n., mówiący o wykonywaniu obowiązków w ogólności²⁸.

Przesłanka rzetelnego wykonywania obowiązków nałożonych na upadłego w postępowaniu upadłościowym wiąże się z ograniczeniem zakresu zastosowania przepisów o oddłużeniu do osób, w stosunku do których przeprowadzono postępowanie upadłościowe (a zatem wyłączenia takiej możliwości w przypadku osób nieposiadających majątku wystarczającego na pokrycie kosztów postępowania, art. 13 i 361 pr.up.n.), gdyż jej ustalenie jest możliwe dopiero po przeprowadzeniu postępowania²⁹. Trudno jednak uznać to za przekonujące uzasadnienie dla wykluczenia możliwości oddłużenia osób niebędących w stanie ponieść kosztów własnej upadłości. O ile nie można kwestionować powiązania możliwości oddłużenia z rzetelnością i uczciwością dłużnika, przesłanki zakładające ich zbadanie można jednak ukształtować też w inny sposób, niewymagający koniecznie posiadania przez niego odpowiedniego majątku. Przepisy prawa upadłościowego w obecnym kształcie zupełnie pozbawiają dłużnika nieposiadającego majątku wystarczającego na koszty postępowania możliwości uzyskania oddłużenia, niezależnie od jego rzetelności i uczciwości. Wprowadzony przez nie faktyczny cenzus majątkowy nie ma zatem w istocie nic wspólnego ze zbadaniem rzetelności dłużnika, a związany jest raczej ze stosunkowo wysokimi kosztami postępowania upadłościowego, brakiem tańszego rozwiązania dla dłużników posiadających znikomą majątek i niechęcią ustawodawcy do ponoszenia jakichkolwiek kosztów przez Skarb Państwa.

5. POSTANOWIENIE O ODDŁUŻENIU

Oddłużenie w postępowaniu upadłościowym może nastąpić tylko na wniosek upadłego, który może zostać złożony w każdym czasie przed zakończeniem postępowania³⁰. Upadły może złożyć wniosek o umorzenie reszty długów niezależnie od tego, czy sam wnioskuje o ogłoszenie swojej upadłości, czy też upadłość ogłoszono na wniosek wierzyciela.

Umorzenie zobowiązań upadłego następuje w całości lub w części. Brak jest w doktrynie jednomyślności co do kwestii, czy sąd jest związany wnioskiem upadłego w kwestii maksymalnego zakresu umorzenia (*ne ultra petita*), czy też może umorzyć jego zobowiązania „ponad żądanie” (np. w całości, gdy upadły wniósł o umorzenie

²⁸ *Ibidem*, s. 944–945 (teza 14 do art. 369).

²⁹ *Ibidem*, s. 941 (teza 3 do art. 369).

³⁰ *Ibidem*, s. 942 (teza 5 do art. 369).

w części)³¹. Z uwagi na art. 321 § 1 k.p.c. w zw. z art. 229 pr.up.n. zasadne wydaje się tu stanowisko przyjmujące niedopuszczalność umorzenia zobowiązań „ponad żądanie”³².

Pomimo braku wyraźnej podstawy w ustawie należy przyjąć, iż w razie umorzenia części zobowiązań upadłego sąd może odroczyć termin zapłaty pozostałej części, rozłożyć ją na raty czy ograniczyć wysokość odsetek. Za dopuszczalne należy też uznać umieszczenie przez sąd w postanowieniu o oddłużeniu nakazu zaliczania kwot wpłacanych przez dłużnika w pierwszej kolejności na poczet należności głównej, a dopiero w następnej na zaspokojenie odsetek (odmiennie niż zgodnie z dyspozytywnym przepisem art. 451 § 1 zd. 2 k.c.). Do wniosku takiego prowadzi *argumentum a maiori ad minus* z przewidzianej wprost w ustawie możliwości umorzenia całości zobowiązań upadłego. Bardziej kontrowersyjna może być kwestia, czy możliwe jest udzielenie przez sąd dłużnikowi jedynie powyższych ulg, bez umorzenia części zobowiązań. Wydaje się jednak, że za pomocą *argumentum a maiori ad minus* można uzasadnić również takie postanowienie sądu. Dodatkowym argumentem może być także ostrożna analogia z art. 270 ust. 1 pr.up.n. przewidującego (przykładowo) odroczenie wykonania zobowiązań i rozłożenie na raty jako sposoby restrukturyzacji zobowiązań upadłego w układzie.

Postanowienie o umorzeniu zobowiązań upadłego skutkuje ich wygaśnięciem w zakresie z niego wynikającym³³.

W postanowieniu o częściowym umorzeniu zobowiązań upadłego za niedopuszczalne należy uznać nierówne traktowanie wierzycieli³⁴. Oznacza to, że sąd musi określić stopień umorzenia ułamkowo, a ewentualne inne ulgi odnieść w tym samym stopniu do wszystkich objętych oddłużeniem należności. Brak jest tu uzasadnienia dla stosowania analogii z art. 279 ust. 1 pr.up.n. dopuszczającego zróżnicowanie warunków restrukturyzacji zobowiązań upadłego w układzie w zależności od podziału na kategorie interesów³⁵. Brak jest także podstaw dla dopuszczalności umorzenia w mniejszym stopniu drobnych wierzycieli (w analogii do art. 279 ust. 2 pr.up.n.). Zgodnie z przepisami o układzie ulga ta może bowiem zostać udzielona drobnym wierzycielom przez ogół wierzycieli przyjmujących układ. Przyznanie tego uprawnienia sądowi (bez jakiegokolwiek kontroli wierzycieli) byłoby zatem zbyt daleko idącą analogią.

³¹ Za taką możliwością opowiada się F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze*..., *op. cit.*, s. 942 (teza 7 do art. 369).

³² Tak S. Gurgul: *Prawo upadłościowe i naprawcze*, *op. cit.*, s. 932 (nb 8 do art. 369).

³³ Por. odmiennie rozwiązanie w prawie francuskim przyjmującym dalsze istnienie długów upadłego jako zobowiązań naturalnych.

³⁴ Por. § 295 ust. 1 pkt 4 niem. InsO przewidujący wprost, iż spłaty w trakcie „okresu dobrego zachowania” muszą być dokonane z zachowaniem zasady równouprawnienia wierzycieli.

³⁵ Podział wierzycieli na kategorie interesów ma na celu ułatwienie przyjęcia przez nich układu. Brak jest zatem jakiegokolwiek potrzeby dokonywania takiego podziału na użytek oddłużenia następującego z mocy postanowienia sądu.

Umorzenie na podstawie art. 369 pr.up.n. obejmuje wierzytelności umieszczone na liście oraz wierzytelności, które mogły zostać zgłoszone, jeżeli ich istnienie było stwierdzone dokumentami upadłego (art. 369 ust. 2). Z zakresu umorzenia wyłączo- no wierzytelności wymienione w art. 369 ust. 3 pr.up.n. (takie jak należności alimentacyjne czy ze stosunku pracy) z uwagi na ich znaczenie dla utrzymania wierzycieli.

W określonych powyżej granicach sądowi rozstrzygającemu o umorzeniu długów niespłaconych w postępowaniu upadłościowym przysługuje szeroki zakres uznania. Przepisem stanowiącym dyrektywę dla jego wykonywania jest art. 370 ust. 1 pr.up.n. nakazujący sądowi branie pod uwagę możliwości zarobkowych upadłego, wysokości niezaspokojonych wierzytelności i realności ich zaspokojenia w przyszłości. Kryteria te celowo określono w sposób nieostry — uznanie sądu zastępuje występującą w innych porządkach prawnych konieczność prowadzenia kosztownego postępowania oddłużeniowego. Rozwiązanie to należy ocenić co do zasady pozytywnie (choć skutki jego zastosowania zależą w istocie od praktyki sądów). Nie zmienia to jednak okoliczności, iż całkowite koszty oddłużenia w prawie polskim są zbyt wysokie z uwagi na każdorazową konieczność przeprowadzenia postępowania upadłościowego, nieobejmującego żadnej mniej kosztownej alternatywy dla spraw z niską wartością masy.

Przy wykładni kryteriów określonych w art. 370 ust. 1 sąd powinien wziąć pod uwagę, iż celem ich stosowania jest umożliwienie nowego startu życiowego w normalnych warunkach. W razie umorzenia tylko części zobowiązań spłata pozostałej części powinna być realna i nieuciążliwa, możliwa w rozsądnym terminie³⁶.

Na postanowienie o umorzeniu zobowiązań upadłego przysługuje zażalenie i kasacja (art. 370 ust. 2 pr.up.n.). W dalszej perspektywie można zatem liczyć się z pewnym stopniem ujednoczenia praktyki sądowej. Zażalenie na postanowienie oddalające wnioski o umorzenie przysługuje tylko upadłemu. Na postanowienie o umorzeniu zażalenie przysługuje każdemu dotkniętemu nim wierzycielowi³⁷. W razie wydania postanowienia o umorzeniu zobowiązań upadłego w części zażalenie przysługuje także upadłemu, o ile wnosił on o umorzenie zobowiązań w większej części lub w całości. Do wniesienia kasacji uprawnione są jedynie strony, które uprzednio wniosły zażalenie³⁸. Uprawnienie do złożenia kasacji jest niezależne od wartości przedmiotu postępowania (przepisu art. 398² § 1 k.p.c. nie stosuje się)³⁹.

Postanowienie umarzające długi upadłego w części uwzględnia się zgodnie z art. 265 ust. 1 pr.up.n. w wyciągu z listy wierzytelności wydawanym jako tytuł egzekucyjny (art. 264 pr.up.n.). W razie postanowienia oddłużeniowego przewidującego odroczenie należności czy ich rozłożenie na raty (na temat dopuszczalności takiego

³⁶ F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, op. cit., s. 948 (teza 3 do art. 370).

³⁷ *Ibidem*, s. 948 (teza 5 do art. 370).

³⁸ S. Gurgul: *Prawo upadłościowe i naprawcze*, op. cit., s. 934 (nb 6 do art. 370).

³⁹ F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, op. cit., s. 948–949 (teza 6 do art. 370); S. Gurgul: *Prawo upadłościowe i naprawcze*, op. cit., s. 935 (nb 5 do art. 370).

postanowienia zob. wyżej) również należy zamieścić odpowiednią wzmiankę w wy ciągu z listy wierzytelności, która stanowi wtedy tytuł egzekucyjny z przewidzianymi nią ograniczeniami. W przypadku umorzenia całości zobowiązań upadłego wy ciąg z listy wierzytelności nie stanowi tytułu egzekucyjnego (art. 265 ust. 2 pr.up.n.).

6. ODDŁUŻENIE A ZABEZPIECZENIA WIERZYTELNOŚCI

Instytucja oddłużenia nie ma co do zasady wpływu na sytuację wierzycieli zabezpieczonych rzeczowo. W czasie postępowania upadłościowego dochodzi bowiem do zaspokojenia zabezpieczonych wierzytelności z przedmiotu zabezpieczenia, a zatem w chwili wydawania postanowienia o zakończeniu postępowania upadłościowego te z nich, które miały pełne pokrycie w przedmiocie zabezpieczenia, są już w pełni zaspokojone. Inna sytuacja występuje w przypadku niepełnego pokrycia zabezpieczonej wierzytelności przez wartość przedmiotu zabezpieczenia. Wierzytelności, w stosunku do których upadły jest równocześnie dłużnikiem osobistym, traktuje się w części niezaspokojonej z przedmiotu zabezpieczenia jak wierzytelności niezabezpieczone (art. 340 ust. 1 pr.up.n.), a zatem mogą one w tej części ulec umorzeniu na podstawie art. 369–370 pr.up.n. Jeżeli upadły jest tylko dłużnikiem rzeczowym, uprawnienia wierzyciela w stosunku do masy upadłości czy jego majątku po ukończeniu postępowania ograniczają się do przedmiotu zabezpieczenia, kwestia umorzenia z art. 369–370 pr.up.n. jest zatem w takim przypadku bezprzedmiotowa.

Do pewnych komplikacji może natomiast dojść w odniesieniu do wierzytelności zabezpieczonych przewłaszczeniem lub cesją na zabezpieczenie (w poniższych uwagach odnoszę się do przewłaszczenia i cesji skutecznych względem masy upadłości zgodnie z art. 101 ust. 2 pr.up.n.). Zabezpieczenie to ma charakter nieakcesoryjny, a zatem, w braku odmiennego (wyrażonego wprost lub dorozumianego) postanowienia umownego, sytuacja prawna jego przedmiotu nie jest związana z istnieniem zabezpieczonej wierzytelności. Może więc dojść do sytuacji, w której zabezpieczona w ten sposób wierzytelność będzie zaspokajana w postępowaniu upadłościowym na zasadach ogólnych, niezależnie od wyłączenia przez wierzyciela przedmiotu przewłaszczenia z masy upadłości (art. 70 pr.up.n.)⁴⁰. Zabezpieczeniem przed możliwo-

⁴⁰ Poza zakres niniejszego opracowania wykracza kwestia zasadności przyznania wierzycielowi zabezpieczonemu przewłaszczeniem lub cesją na zabezpieczenie prawa wyłączenia z masy upadłości. *De lege ferenda* za lepsze rozwiązanie należy uznać zaspokajanie tak zabezpieczonych należności na zasadzie prawa odrębności (por. I. Karasek: *Zabezpieczenia wierzytelności na zbiorze rzeczy lub praw o zmiennym składzie*, Zakamycze 2004, s. 236–238; I. Karasek (w:) F. Zoll (red.): *Prawo bankowe. Komentarz*, Zakamycze 2005, t. II, s. 208–210 (pkt 17 do art. 101); J. Pisuliński, M. Liebscher: *Dingliche Sicherheiten nach dem neuen polnischen Gesetz über Konkurs und Sanierung* (w:) J. Stelmach, R. Schmidt (red.): *Krakauer–Augsburger Rechtstudien. Probleme der Angleichung des europäischen Rechts*, Kraków–München 2004, s. 234–238; na tle Prawa upadłościowego z 1934 r. F. Zoll, *Sporu o zakres dopuszczalności przewłaszczenia na zabezpieczenie ciąg dalszy*, Państwo i Prawo 1999, z. 4, s. 79–80), w niniejszym opracowaniu biore jednak pod uwagę powszechne stosowanie w praktyce i uznawanie przez sądy prawa wyłączenia z masy upadłości.

ścią podwójnego zaspokojenia wierzyciela (z przedmiotu zabezpieczenia oraz równolegle poprzez zgłoszenie swej wierzytelności w postępowaniu) nie jest tutaj wygaśnięcie zabezpieczonej wierzytelności wskutek realizacji zabezpieczenia, a jedynie przysługujące masie upadłości roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia o zwrot przez wierzyciela otrzymanych z masy kwot przekraczających łącznie z wartością przedmiotu zabezpieczenia wartość jego wierzytelności. Niewygaśnięcie zaspokojonej wierzytelności przed zakończeniem postępowania upadłościowego prowadzi zatem teoretycznie do możliwości jej umorzenia w momencie zakończenia postępowania orzeczeniem sądu na podstawie art. 369–370 pr.up.n. W razie wygaśnięcia w ten sposób zabezpieczonej wierzytelności odpadłaby podstawa wyłączenia przedmiotu zabezpieczenia z masy (por. art. 410 § 2 k.c.), a zatem wierzyciel byłby bezpodstawnie wzbogacony. Na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu upadły mógłby zatem żądać zwrotu przedmiotu zabezpieczenia albo jego wartości. Podobnie należy ocenić sytuację zabezpieczenia długu upadłego przez przewłaszczenie składnika majątku osoby trzeciej — umorzenie należności upadłego prowadziłoby z momentem uprawomocnienia się do powstania roszczenia o zwrotne przeniesienie własności tego składnika na przewłaszczającego. Korzystne dla wierzyciela wydaje się zatem zastrzeżenie przez strony w umowach przewłaszczenia na zabezpieczenie klauzul przewidujących wygaśnięcie zabezpieczonej wierzytelności z momentem przejęcia przez wierzyciela przedmiotu zabezpieczenia (w szczególności z momentem jego wyłączenia z masy upadłości) i regulujących sposób rozliczenia ewentualnej nadwyżki wartości przedmiotu zabezpieczenia nad wysokością zabezpieczonej należności.

Uzasadnione wydawałoby się ograniczenie skutków oddłużenia w postępowaniu upadłościowym do samego upadłego i nieobejmowanie nimi innych osób odpowiadających za jego należności (chodzi tu w szczególności o poręczycieli i współdłużników)⁴¹. W przeciwieństwie do przepisów o układzie (por. art. 291 pr.up.n.⁴²) brak jest jednak w przepisach o umorzeniu długów upadłego jakiegokolwiek postanowienia regulującego tę kwestię. Brak jest również podstaw do zastosowania analogii z art. 291 pr.up.n. Zastosowanie znajdują zatem ogólne zasady prawa zobowiązań. Zgodnie z art. 879 § 1 k.c. umorzenie długu upadłego doprowadzi zatem do ustania akcesoryjnej odpowiedzialności poręczyciela. Umorzenie długów upadłego nie wywiera natomiast skutków w zakresie odpowiedzialności jego współdłużników (art. 373 k.c. *per analogiam*, art. 375 k.c.).

⁴¹ Por. rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę niemieckiego w § 301 ust. 2 InsO.

⁴² Na podstawie tego przepisu doszło zresztą do uznania przez część doktryny, że redukcja należności w układzie nie powoduje ich wygaśnięcia, ale przekształcenie w zobowiązania naturalne; tak F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze...*, *op. cit.*, s. 735 (teza 1 do art. 291).

7. WZMIANKA O KWESTIACH KOLIZYJNYCH

W stosunkach Polski z innymi państwami członkowskimi Unii Europejskiej (oprócz Danii) kwestie kolizyjne reguluje rozporządzenie Rady (WE) nr 1346/2000 w sprawie postępowania upadłościowego. Zgodnie z art. 4 ust. 2 lit. k rozporządzenia umorzenie długów dłużnika w postępowaniu upadłościowym, jako kwestia wchodząca w zakres praw wierzycieli po ukończeniu postępowania, podlega prawu państwa, w którym zostaje ono wszczęte. Oznacza to, iż zgodnie z art. 17 ust. 2 rozporządzenia postanowienie polskiego sądu o umorzeniu zobowiązań upadłego jest automatycznie skuteczne w pozostałych państwach członkowskich, a jakiegokolwiek skutki postępowań upadłościowych wszczętych w innych państwach członkowskich polegające na ograniczeniu odpowiedzialności dłużnika czy zwolnieniu go z długów podlegają automatycznemu uznaniu także na terytorium Polski.

Skuteczność na terytorium Polski oddłużenia dłużnika w postępowaniu upadłościowym prowadzonym w państwie spoza Unii Europejskiej lub w Danii jest natomiast zależna od uznania danego postępowania upadłościowego przez polski sąd stosownie do art. 386 i n. pr.up.n.

8. NIEDOSTATEK DANYCH DOTYCZĄCYCH PRAKTYKI STOSOWANIA ODDŁUŻENIA

Należy podkreślić dotychczasowy brak jakichkolwiek badań nad praktyką stosowania instytucji umorzenia zobowiązań upadłego. Nie są prowadzone w tym zakresie żadne statystyki, w szczególności nie czyni tego Ministerstwo Sprawiedliwości. Na podstawie znikomego odzewu, jaki instytucja oddłużenia w postępowaniu upadłościowym znalazła w fachowych publikacjach, można zresztą przypuszczać, że liczba przypadków stosowania tej instytucji przez sądy jest znikoma. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest zapewne kilka. Pierwszą z nich jest najprawdopodobniej stosunkowo niewielka liczba zakończonych postępowań upadłościowych toczących się według prawa upadłościowego i naprawczego (czyli wszczętych po 1 października 2003 r.)⁴³. Istotnymi przyczynami są również ograniczony dostęp do możliwości

⁴³ W 2004 r. zostały ukończone 104 takie postępowania upadłościowe, z czego jedynie 30 przypadków to zakończenie postępowania obejmujące likwidację majątku upadłego (pozostałe przypadki to umorzenia i uchylenia postępowania oraz zatwierdzenia układów). Dla porównania, w pierwszych trzech miesiącach obowiązywania Prawa upadłościowego i naprawczego (1 października – 31 grudnia 2003 r.) ogłoszono 149 upadłości likwidacyjnych i 22 układowe, w 2004 r. liczby te wynosiły odpowiednio 925 i 240. Źródło: Wydział Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości. Liczba postępowań zakończonych w 2005 r. jest zapewne istotnie większa, można jednak przypuszczać, że zdecydowana większość toczących się na podstawie Prawa upadłościowego i naprawczego (a zatem wszczętych po 1 października 2003 r.) postępowań upadłościowych obejmujących likwidację majątku upadłego nie została jeszcze zakończona.

oddłużenia, jak i nieznajomość przez dłużników wcześniejszych przykładów zastosowania tej instytucji w praktyce, co w połączeniu z szerokim zakresem uznania sądu prowadzi zapewne wielu z nich do wniosku, że nie warto składać wniosku o umorzenie zobowiązań.

Pomimo znikomego jak na razie zastosowania instytucji oddłużenia w praktyce, za ze wszech miar pożądane należałoby uznać rozpoczęcie prowadzenia (najlepiej przez Ministerstwo Sprawiedliwości) statystyk dotyczących stosowania instytucji oddłużenia upadłego przez sądy. Dane objęte takimi statystykami powinny obejmować przynajmniej liczbę wniosków o umorzenie zobowiązań w całości i w części (w tym także o udzielenie innych ulg niż umorzenie), liczbę prawomocnych orzeczeń o umorzeniu zobowiązań w całości i w części, wysokość umorzonych wierzytelności oraz liczbę środków zaskarżenia złożonych przez wierzycieli i ich skuteczność.

III. PROBLEMY KONSTYTUCYJNE I KIERUNKI POŻĄDANYCH ZMIAN

9. PROBLEMY KONSTYTUCYJNE I ZWIĄZANE Z PRAWAMI CZŁOWIEKA

Niezależnie od przedstawionych powyżej uwag krytycznych natury ogólnej, obecny stan prawny rodzi pewne wątpliwości natury konstytucyjnej. Ograniczenie możliwości oddłużenia wyłącznie do przedsiębiorców⁴⁴ nasuwa pytanie, czy nie oznacza ono nieuzasadnionej dyskryminacji osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, a zatem naruszenia art. 32 Konstytucji. Jedynym argumentem mogącym uzasadniać zastosowane zróżnicowanie mogłaby być okoliczność, iż działalność przedsiębiorców, ponoszących większe ryzyko od konsumentów, jest jednocześnie szczególnie pożyteczna dla społeczeństwa (ze względu choćby na tworzenie miejsc pracy i płacone podatki), co uzasadnia przyznanie im większych uprawnień. Argument ten może się wydawać do pewnego stopnia zasadny jako przemawiający przeciwko uznaniu ograniczenia możliwości oddłużenia do przedsiębiorców za niekonstytucyjne, nie usuwa jednak fundamentalnych racji przemawiających za potrzebą wprowadzenia możliwości oddłużenia wszystkich osób fizycznych. Może natomiast uzasadniać wprowadzenie odmiennych regulacji dla przedsiębiorców i osób nieprowadzących działalności gospodarczej.

W żadnym wypadku za konstytucyjnie doniosły nie można natomiast uznać podniesionego w uzasadnieniu do projektu Prawa upadłościowego i naprawczego

⁴⁴ Oraz innych osób mających zdolność upadłościową (zob. wyżej), które dla przejrzystości wywodu tutaj pomijam.

argumentu, iż wprowadzenie upadłości konsumenckiej prowadziłyby do zalania sądów sprawami upadłościowymi w liczbie przekraczającej ich możliwości organizacyjne⁴⁵. Argument taki nie może uzasadniać odstępstwa od równego traktowania wobec prawa.

Brak jest z punktu widzenia art. 32 Konstytucji uzasadnienia dla zróżnicowania dostępu do instytucji oddłużenia w zależności od posiadania przez dłużnika majątku wystarczającego na pokrycie kosztów postępowania upadłościowego i w konsekwencji wprowadzenia kryterium czysto majątkowego. Podkreślić tu należy, iż w większości postępowań sądowych i administracyjnych ustawodawca obciążając co do zasady strony ich kosztami przewidział jednocześnie różne możliwości dostępu do nich dla osób ubogich niezdolnych do poniesienia kosztów (jak np. zwolnienie od kosztów sądowych). Brak takiej możliwości w odniesieniu do oddłużenia w postępowaniu upadłościowym (zob. art. 32 ust. 1 pr.up.n.) oznacza dyskryminację osób ubogich, dla której jedynym uzasadnieniem jest dążenie ustawodawcy do nieobciążania państwa kosztami postępowań przeprowadzanych w celu ich oddłużenia⁴⁶. Pojawia się w tym kontekście także problem dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Choć nie można się tu dopatrywać naruszenia prawa do sądu jako takiego, bo z prawa do sądu (zarówno w ujęciu art. 45 ust. 1 Konstytucji, jak i art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka) nie może wynikać obowiązek państwa wprowadzenia możliwości oddłużenia osób fizycznych, wątpliwości budzi jednak kwestia zróżnicowania zakresu dostępu do wymiaru sprawiedliwości w zależności od kryterium majątkowego. W kontekście stanowiska Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, iż środek niestanowiący sam w sobie naruszenia konkretnego przepisu konwencji może jednak naruszać ten przepis w związku z jej art. 14 (zakaz dyskryminacji), stanowiącym integralną część wszystkich jej przepisów materialnych⁴⁷, można poważnie rozważać kwestię, czy stosowanie kryterium majątkowego w dostępie do oddłużenia w postępowaniu upadłościowym nie prowadzi do naruszenia art. 6 ust. 1 w zw. z art. 14 konwencji.

10. ZARYSOWANIE KIERUNKÓW POŻĄDANYCH ZMIAN

Wspomniane w niniejszym artykule argumenty natury aksjologicznej, społecznej i gospodarczej, jak i powyższe wątpliwości konstytucyjne uzasadniają propozycję zmiany istniejącej regulacji oddłużenia, która miałaby na celu stworzenie możliwości oddłużenia dla wszystkich osób fizycznych, niezależnie od posiadania majątku

⁴⁵ Druk sejmowy nr 809, s. 132.

⁴⁶ Por. § 4a i n. InsO wprowadzone w celu usunięcia podobnych wątpliwości konstytucyjnych w prawie niemieckim.

⁴⁷ Zob. M.A. Nowicki: *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, t. 2, *Prawo do życia i inne prawa*, Zakamycze 2002, s. 1454–1455 i cytowane tam orzeczenia (np. belgijska sprawa językowa z 23 lipca 1968 r.).

wystarczającego na pokrycie kosztów. Propozycja taka nie byłaby zresztą niczym nowym — podobne cele miał projekt ustawy o przeciwdziałaniu niewypłacalności osoby fizycznej oraz upadłości konsumenckiej⁴⁸ złożony w Sejmie przez grupę posłów ówczesnej opozycji 22 grudnia 2003 r. Projekt ten nie został jednak uchwalony. Planowane jest jego powtórne wniesienie do Sejmu obecnej kadencji w nieco zmienionym brzmieniu⁴⁹. Zasadniejsze wydaje się jednak opracowanie zupełnie nowego projektu, gdyż projekt z 2003 r. pomimo słusznego kierunku proponowanych zmian i godnych poparcia podstawowych założeń zawierał szereg błędów legislacyjnych i różnorodnych wad proponowanego w nim postępowania, aż po rozwiązania budzące wątpliwości konstytucyjne⁵⁰. Poniżej zostaną pokrótce zarysowane podstawowe założenia, na których mógłby opierać się taki projekt (zwany poniżej dla uproszczenia ustawą o oddłużeniu).

Wskazane wydaje się nadanie ustawie o oddłużeniu charakteru komplementarnego w stosunku do obecnie obowiązującej regulacji Prawa upadłościowego i naprawczego⁵¹. W przypadku prowadzenia postępowania upadłościowego już sama ekonomia procesowa przemawia za rozwiązaniem w tym postępowaniu także kwestii zadłużenia upadłego. Ustawa oddłużeniowa objęłaby zatem swoim zakresem podmiotowym wszystkie osoby fizyczne, z tym że w przypadku osób fizycznych posiadających zdolność upadłościową nie znajdowałyby zastosowania w razie prowadzenia postępowania upadłościowego w danym momencie lub w określonym czasie w przeszłości.

Postępowanie oddłużeniowe byłoby wszczynane wyłącznie na wniosek dłużnika. Z powodów konstytucyjnych (art. 45 Konstytucji) należy odrzucić pomysł powierzenia orzekania w kwestii oddłużenia przez organy pozasądowe⁵², dlatego wniosek byłby składany w sądzie⁵³ (najlepszym pomysłem wydaje się tu właściwość wydziałów cywilnych sądu rejonowego). Z powodów ekonomicznych nieracjonalne wydaje się przejmowanie do postępowania oddłużeniowego struktury i instytucji postępowania upadłościowego, należałoby zatem już na etapie kontroli zasadności wniosku przewidzieć kryteria formalne pozwalające z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić złą sytuację materialną wnioskodawcy i konieczność jego oddłużenia. Kryterium takim mogłoby być ograniczenie dopuszczalności wniosku o oddłużenie do sytuacji, w której w określonym czasie przed złożeniem wniosku (np. w czasie

⁴⁸ Druk sejmowy nr 2668.

⁴⁹ Zob. M. Samcik: *Upadłość konsumencka wraca do Sejmu*, *Gazeta Wyborcza* z 30 marca 2006 r.

⁵⁰ Por. stanowisko rządu do projektu, pismo z dnia 4 czerwca 2004 r., niekwestionujące zresztą ogólnej potrzeby wprowadzenia upadłości konsumenckiej.

⁵¹ Wskazane byłoby przy tym wprowadzenie do niej drobnych zmian, na przykład umożliwienie oddłużenia także w przypadku umorzenia postępowania upadłościowego na żądanie wszystkich wierzycieli.

⁵² Nie bez znaczenia jest też ekonomiczna niecelowość tworzenia kolejnej kosztownej struktury administracyjnej, która miałaby zajmować się rozpoznawaniem wniosków o oddłużenie.

⁵³ Podobnie W. Szpringer: *Upadłość konsumencka...*, *op. cit.*, s. 64.

1 roku) doszło do umorzenia co najmniej dwóch postępowań egzekucyjnych (albo postępowania egzekucyjnego prowadzonego łącznie przez co najmniej dwóch wierzycieli) prowadzonych przeciwko wnioskodawcy z powodu braku majątku pozwalającego na uzyskanie sumy wyższej od kosztów egzekucyjnych (art. 824 § 1 pkt 3 k.p.c., art. 59 § 2 ustawy o postępowaniu egzekucyjnym w administracji) albo do oddalenia wniosku o ogłoszenie upadłości wnioskodawcy z powodu ubóstwa masy, czy też umorzenia z tego powodu toczącego się przeciwko niemu postępowania upadłościowego. Zaletą tego kryterium byłoby oszczędzenie sądowi kosztownego badania przesłanek oddłużenia⁵⁴.

Dłużnik byłby obowiązany do dołączenia do wniosku wykazu wierzycieli wraz z wyszczególnieniem ich wierzytelności. Wierzytelności nieumieszczone w wykazie byłyby wyłączone z zakresu oddłużenia. W przypadku gdyby dłużnik przemilczał jakąkolwiek wierzytelność umyślnie albo w wyniku swego rażącego niedbalstwa, postanowienie o oddłużeniu byłoby bezskuteczne. Wierzycieli ujęci w wykazie byłoby stronami postępowania oddłużeniowego. Złożenie wniosku o oddłużenie podlegałoby opłacie sądowej pokrywającej koszty postępowania (w zasadzie koszty zawiadomienia wierzycieli i jednego lub kilku posiedzeń sądu), z możliwością uzyskania przez wnioskodawcę na zasadach ogólnych zwolnienia od kosztów sądowych (lub jedynie odroczenia opłaty) i uzyskania nieodpłatnej pomocy prawnej⁵⁵.

Składając wniosek dłużnik zobowiązywałby się do wyjawienia swojego majątku. Wyjawienie to powinno odbywać się zgodnie z odpowiednio stosowanymi art. 913 i art. 920¹ k.p.c. i obejmować także mienie przeniesione na inne osoby z porzyczeniem wierzycieli (w drodze czynności podlegających ubezskutecznieniu na podstawie art. 527 i n. k.c.). Z wyjawionego majątku podlegającego zajęciu zgodnie z przepisami o egzekucji wierzyciele mogliby prowadzić (nieograniczoną czasowo)

⁵⁴ Wadą byłoby natomiast pominięcie przypadku niewypłacalnych dłużników nieposiadających zdolności upadłościowej, którzy posiadają jeszcze majątek wystarczający na częściowe zaspokojenie wierzycieli. Szczególnie istotną grupą takich dłużników są osoby mające pewne dochody (np. ze stosunku pracy), które jednak nie wystarczają w realnych ramach czasowych na zaspokojenie wierzycieli, w skrajnym przypadku nie pokrywają nawet wzrostu zadłużenia wynikającego z naliczania odsetek. Dla wprowadzenia zasad zbiorowego zaspokojenia się wierzycieli z majątku takich osób najlepszym rozwiązaniem byłoby nadanie im zdolności upadłościowej (co pociągałoby jednak za sobą spore koszty). W innym przypadku zaspokojenie wierzycieli odbywałoby się (tak jak obecnie) na zasadach przewidzianych w przepisach o egzekucji aż do momentu wyczerpania majątku i umorzenia egzekucji, kiedy to dłużnik mógłby złożyć wniosek o oddłużenie. Sytuacja taka miałaby bardzo niekorzystny skutek składając dłużnika (mogącego uzyskać oddłużenie jedynie w razie popadnięcia w zupełną ruinę) do zaprzestania pracy. Dlatego nadanie zdolności upadłościowej wszystkim osobom fizycznym (przy wprowadzeniu uproszczonego, tańszego postępowania upadłościowego w prostszych sprawach) wydaje się moim zdaniem uzasadnionym postulatem.

⁵⁵ Bez możliwości uzyskania nieodpłatnej pomocy prawnej oddłużenie byłoby iluzoryczną pomocą dla wielu dłużników nieposiadających wystarczającej wiedzy dla samodzielnego sporządzenia wniosku; por. K. Gross, S. Rosenberg: *In Forma Pauperis Bankruptcy: Reflecting On and Beyond United States v. Kras*, American Bankruptcy Institute Law Review 1994, nr 2, s. 66. Niezwykle istotna okazałaby się w praktyce rola studenckich poradni prawnych i innych podobnych instytucji zajmujących się bezpłatnym poradnictwem dla osób ubogich.

egzekucję⁵⁶. Ochrona przed egzekucją przez wierzycieli obejmowałaby tylko majątek niepodlegający zajęciu oraz nowy majątek nabyty przez dłużnika po wydaniu postanowienia o oddłużeniu. Oddłużenie nie skutkowałoby zatem wygaśnięciem objętych nim wierzytelności, a jedynie niedopuszczalnością ich egzekucji z określonej masy majątkowej (co prowadziło by w praktyce do zmiany długów w zobowiązania naturalne). Sankcją za odmowę wyjawienia majątku lub podanie nieprawdziwych informacji (w szczególności zatajenie majątku) byłaby bezskuteczność postanowienia o oddłużeniu. Łagodniej można by potraktować przemilczenie składników majątkowych w przypadku wykazania przez dłużnika, iż było ono niezawinione — w takim przypadku wierzyciele mieliby prawo prowadzenia egzekucji także z przemilczanych składników majątkowych, ale w pozostałym zakresie postanowienie o oddłużeniu byłoby skuteczne. Zachodzenie przesłanek bezskuteczności postanowienia o oddłużeniu musiałyby być wykazane przez wierzyciela w prowadzonym na zasadach ogólnych procesie przeciwko dłużnikowi, stosowanie tej sankcji nie pociągałoby zatem za sobą żadnych kosztów dla Skarbu Państwa.

Postanowienie o oddłużeniu nie byłoby wydawane automatycznie, ale zależałoby w sporym zakresie od uznania sądu. Przejęcie z art. 369 ust. 1 pr.up.n. kryterium wyjątkowych i niezależnych od dłużnika okoliczności będących powodem niewypłacalności wydaje się tu rozwiązaniem zbyt restrykcyjnym⁵⁷. Stosowanymi przez sąd kryteriami mogłyby być natomiast (przejęte z art. 370 ust. 1 pr.up.n.) możliwości zarobkowe upadłego, wysokość niezaspokojonych wierzytelności i realność ich zaspokojenia w przyszłości. Dodatkowym kryterium powinien być stopień zawinienia własnej niewypłacalności przez wnioskodawcę⁵⁸. Kryteria te powinny być oceniane przez sąd na podstawie dowodów przeprowadzanych przez strony (dłużnika i wierzycieli). W zależności od oceny powyższych kryteriów sąd mógłby orzec oddłużenie w całości, w części, jak i przyznanie dłużnikowi innych ulg (rozłożenie na raty, odroczenie terminu wymagalności itp.), podobnie jak w postępowaniu upadłościowym (zob. wyżej).

W celu odpowiedniej ochrony praw wierzycieli oddłużenie powinno być w pewnych wypadkach ograniczone albo zupełnie wykluczone. Ograniczenia te powinny zostać ukształtowane w sposób niepowodujący obciążenia sądu kosztami ich badania, czyli powinny zależeć od kryteriów czysto formalnych albo od okoliczności wykazywanych na własny koszt przez wierzycieli. Przykładem kryterium pierwszego rodzaju byłoby wykluczenie oddłużenia w przypadku skazania wnioskodawcy

⁵⁶ Rozważenia wymaga kwestia, czy w razie ujawnienia przez dłużnika czynności podlegających skardze pauliańskiej należałoby pozostać przy zasadach przewidzianych w art. 527 i n. k.c., czy też wprowadzić dodatkowe ułatwienia dla wierzycieli.

⁵⁷ Odmiennie W. Szpringer: *Upadłość konsumencka...*, *op. cit.*, s. 64.

⁵⁸ Por. W. Szpringer: *Upadłość konsumencka...*, *op. cit.*, s. 64, który słusznie postuluje wyłączenie możliwości oddłużenia w wypadku lekkomyślności i „hazardu moralnego”.

prawomocnym wyrokiem sądu za umyślne przestępstwo przeciwko mieniu⁵⁹. Do sprawdzenia tej okoliczności wystarczyłby obowiązek załączenia do wniosku o oddłużenie informacji z Krajowego Rejestru Karnego. W przypadku powzięcia przez sąd wiadomości o toczącym się postępowaniu karnym postępowanie oddłużeniowe podlegałoby zawieszeniu do czasu prawomocnego rozstrzygnięcia sprawy karnej. Innym kryterium powinno być wyłączenie możliwości oddłużenia w przypadku zachodzenia okoliczności uzasadniających orzeczenie względem dłużnika zakazu prowadzenia działalności gospodarczej i sprawowania określonych funkcji określonego w art. 373 pr.up.n. W braku uprzedniego orzeczenia sądu nakładającego taką sankcję ciężar wykazania tych okoliczności obciążałby wierzyciela sprzeciwiającego się orzeczeniu oddłużenia albo prokuratora.

Postanowienie o oddłużeniu mogłoby stawać się ostateczne dopiero po określonym czasie. „Okres dobrego zachowania” z wyznaczeniem osoby sprawującej nadzór nad gospodarką finansową dłużnika (jak w prawie niemieckim) wydaje się tu rozwiązaniem zbyt drogim. Korzystniejsze wydaje się zobowiązanie dłużnika przez określony czas (np. 3 albo 5 lat) do corocznego wyjawiania w sądzie swojego majątku, z odrębnym wyszczególnieniem majątku uzyskanego w ciągu ostatniego roku. Do wyjawiania takiego można byłoby stosować również art. 913 i art. 920¹ k.p.c., z sankcją bezskuteczności oddłużenia w przypadku nierzetelności dłużnika. W przypadku wzbogacenia się dłużnika w tym okresie powyżej określonej granicy (np. wliczonej w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia, przy czym dla sfery motywacyjnej dłużnika korzystne byłoby stopniowe jej podnoszenie) wierzyciele byłiby uprawnieni do zaspokojenia z nadwyżki. Kontrola majątku dłużnika w tym okresie sprawowana byłaby w ten sposób nie przez sąd ani przez szczególne organy postępowania, ale przez wierzycieli, którzy mogliby żądać zaspokojenia swoich wierzytelności w razie nierzetelności dłużnika czy jego wzbogacenia ponad określoną granicę⁶⁰.

Należałoby też istotnie ograniczyć możliwość wielokrotnego oddłużenia tego samego dłużnika na przykład przez niedopuszczalność ponownego składania wniosku o oddłużenie przez odpowiednio długi okres (np. 20 lat albo dłużej) od poprzedniego oddłużenia w postępowaniu oddłużeniowym lub upadłościowym. Wskazane byłoby też wykluczenie przez długi okres (albo wręcz dożywotnio) możliwości ponownego złożenia wniosku o oddłużenie w przypadku bezskuteczności oddłużenia z uwagi na zatajenie majątku.

Uzasadnione wydaje się wyłączenie z zakresu oddłużenia pewnych szczególnie istotnych należności o funkcji alimentacyjnej (jak np. zobowiązań dłużnika z tytułu

⁵⁹ Nie wydaje się tu wskazane wprowadzanie jakichkolwiek limitów czasowych, co oznaczałoby, że prawomocne skazanie wyłącza możliwość oddłużenia aż do chwili zatarcia wyroku.

⁶⁰ W porównaniu z postępowaniem upadłościowym takie ukształtowanie postępowania oddłużeniowego dawałoby, z braku odpowiedniego niezależnego organu sprawującego kontrolę i zarząd majątkiem dłużnika, mniejszą możliwość ujawnienia popełnionych przez niego nieprawidłowości. Wadę tę należałoby jednak zaakceptować z uwagi na istotnie niższe koszty.

alimentów oraz, w ograniczonym czasowo i kwotowo zakresie, roszczeń ze stosunku pracy), jak i poniesionych przez Skarb Państwa kosztów postępowania oddłużeniowego (można by tutaj wprowadzić szczególną regulację zastępującą zwolnienie od kosztów sądowych ich odroczeniem) czy roszczeń osób trzecich o zwrot pożyczek udzielonych dłużnikowi na pokrycie kosztów związanych z wnioskiem o oddłużenie. Nie powinno się natomiast wyłączać z oddłużenia roszczeń Skarbu Państwa z tytułu podatków — byłoby to ich nieuzasadnione uprzywilejowanie w stosunku do pozostałych wierzycieli⁶¹.

Powyższy szkic postępowania oddłużeniowego ma z przyczyn objętościowych pobieżny charakter i może służyć jedynie jako przyczynek do dyskusji na temat ukształtowania pożądaných zmian. Niezależnie od oceny przyjętych w nim rozwiązań proceduralnych, należy jednak raz jeszcze podkreślić potrzebę wprowadzenia do polskiego prawa możliwości oddłużenia wszystkich niewypłacalnych osób fizycznych, bez względu na ich zdolność upadłościową i posiadanie majątku wystarczającego na koszty postępowania.

⁶¹ Podobne stanowisko wydaje się przyjmować W. Szpringer: *Upadłość konsumencka...*, *op. cit.*, s. 65.